

מלאכות המותרות בשביעית

הרב רא"ם הכהן

לע"נ סבי ר' נתן נטע גרדי ז"ל

נלב"ע שנת השמיטה ה' תש"מ

ת.נ.צ.ב.ה.

ראשי פרקים:

- 1) שני סוגי מקורות למלאכות המותרות בשביעית.
- 2) א) דיון באופי ההיחר כ"חורת כחניס" ותיקפו:
 1. מצד אופי המלאכה.
 - א. שיטת הר"ן והנ"י ורבינו יונתן מלוניל.
 - ב. שיטת הנצי"כ בשאילחות.
 - ג. שיטת הריסכ"א.
 - ד. שיטת החזו"א.
 2. מצד מקום המלאכה.
- ב) דיון באופי היחר אוקמי אילנא ותיקפו:
 1. האם ההיחר מוסכם על הכל.
 2. אופיו של היחר אוקמי אילנא.
 3. הגדרת אוקמי אילנא ואברויי אילנא.
 - א. האם דוקא שלא ימות או גם שלא יתקלקל.
 - ב. מלאכה שיש בה גם אקומי וגם אברויי.
 - ג. האם מפני נזק שבכללות הטבע, כצינה וחמה, ישנו דין אוקמי.
 - ד. האם הותר גם מניעה נזק או רק נזק שכבר נוצר.
4. אוקמי אילנא במלאכה דאוריחא.
5. מה הם סוגי איסורי הדרבנן בהם נאמר היחר אוקמי.
6. אוקמי אילנא בגוף האילן.
7. אוקמי אילנא בפירות.
8. אוקמי אילנא בתוספת שביעית.
9. אוקמי אילנא באילן סרק.
10. האם היחר אוקמי נאמר רק בנזק רבים או גם בנזק פרטי.
11. אוקמי אילנא בקרקע גוי ובאילנות הפקר.
12. השקאה בשביעית.
13. הדברת מזיקים (ריסוסים וכדו')
14. סיכום מחלוקות רש"י הנרפס על מו"ק ורש"י כ"י על מו"ק ביסוד פטור אוקמי לפי הנ"ל.

3. זומר וצריך לעצים.

1) שני סוגי מקורות למלאכות המותרות בשביעית.

במדרש, בבבלי ובירושלמי, ישנם שני סוגי מקורות יסודיים העוסקים בהגדרת מלאכות המותרות בשביעית. המקור הראשון מופיע ב"תורת כהנים"¹:
 "אין לי אלא לזרע ולזמור (המיוחדין עבודה שבשדה)².
 לחריש לעדור לניכוש ולכסוח ולבקוע מנין? תלמוד לומר: שדך לא וכרמך לא, כל מלאכה שבשדך ושבכרמך. ומנין שאין מזבלין ואין מפרקין ואין מעשנין בעלים ואין מאבקין תלמוד לומר: שדך לא. ומנין שאין מכרסמין ואין מזרדים ואין מפסלים באילנות תלמוד לומר: שדך לא וגו' או שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור. יכול לא יקשקש תחת הזיתים ולא ימלא את הנקעים שתחת הזיתים ולא יעשה עוגיאות בין אילן לאילן חברו, תלמוד לומר: "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור", הזרע והזמיר³ בכלל היו (זריעה בכלל היתה)⁴ ולמה יצאו? להקיש להם מה זרע וזמיר מיוחדין שהם עבודה בארץ ובאילן⁵ (בשדה ובכרם)⁶, אף אין לי אלא דבר שהוא עבודה בארץ

הערה: בכל המקומות במאמר שדברי חולקים עם החוברת "מדריך שמיטה לחקלאי" של הרבנות הראשית לישראל (ועדת השמיטה) אין להורות הלכה למעשה, ודברי נכתבו כתלמיד המחדיין.

1. ריש פרשת בהר ד' ה' ו', הברייתא מובאת גם במו"ק דף ג' ע"א ובשאלחות ריש פרשת בהר.
2. גירסת השאלחות.
3. גירסת התו"כ ר"ש, ראב"ד, רש"י כ"י ותוס' הרא"ש על מו"ק.
4. גירסת הגמ' במו"ק דף ג' ע"א רגמ"ה ורש"י הנדפס במו"ק ריטב"א, ר"ן והר"ש בן היתום.
5. גירסת התו"כ ר"ש, ראב"ד ורבנו הלל על התו"כ ורש"י כ"י על מו"ק.
6. הגר"א בתו"כ מתקן "בארץ ובאילן צ"ל בשדה ובכרם" וכן כגם במו"ק דף ג' ע"א

ובאילן". (עיין בהערות 3-4 ובהמשך להבנת ההבדל בין הגירסאות).

המקור השני, המופיע בגמ' במו"ק,⁷ בעבודה זרה⁸ ובירושלמי בשביעית⁹ מחלק בין אוקמי אילנא דשרי ואברויי אילנא דאסיר, או לפי הגדרת הירושלמי בין "מושיב שומר" ל"דבר הגורם לגידול".

במבט ראשון נראה שבמקור הראשון יש הפקעה של קבוצת המלאכות המותרות מן האיסור ואילו במקור השני נראה שעוסקים במתיר, והדברים יבוארו ויבוררו בהמשך.

הדיון צריך להתחלק לשניים:

א. מה אופי היתר התו"כ והיקפו.

ב. מה אופי היתר אוקמי אילנא והיקפו

אולי יש מקום לדון אם היתר התו"כ בנוי על אוקמי אילנא.

ובשאלתות וברגמ"ה.

3-4. לכאורה צ"ע מדוע לגירסת הגמ' במו"ק ורגמ"ה וסיעתם רק זריעה יצאה מן הכלל ולא זמירה. רגמ"ה ורש"י הנדפס ועוד ראשונים מסבירים "זריעה ככלל היחה ובשנה השניעית שבת שבתון וגו'" אולי יתחדש לנו שלשיטתם העשה "שבת שבתון" נאמר רק על עבודות בקרקע ולא באילן וא"כ זמירה אינה מותרת מפני שלא היחה ככלל ועל זמירה יהיה רק לאו ולא עשה. והרב ב"שבת הארץ" קוטרס אחרון א' עמוד ד"ה דן אם יש דין של ושבתה הארץ בעבודות האילן. בתחילת דבריו מביא את שיטת הרמב"ם בהלכה א' מהלכות שמיטה ויובל: "שכל העושה בשנה זו מלאכה מעבודות הארץ אן האילנות בטל מצות עשה והיא מ"ע "ושבתה הארץ". ואחר מכן הרב דן כסוגיה בכרכות (מ' ע"א) לגבי המכרז על פירות האילן כורא פרי האדמה דאמרינן שם הכי: "מאן תנא דעיקר אילן ארעא הוא? אמר רנב"י: ר' יהודה היא, דתנן: יבש המעיו ונקצץ האילן - מביא ואינו קורא, ר' יהודה אומר - מביא וקורא". ומנסה לחלוק את השאלה האם יש עשה באילן במחלוקת ר' יהודה ורבנן וממשיך לפלפל בדברי התוס' והירושלמי עם חולקים על הרמב"ם אם לאו ואכמ"ל וע"ש. וכן ב"משפט כהן" (סימן ע"ח) בתחילת דבריו כותב: "... הנה לדינא ג"א הסכמתי שהיא מהתורה (עשה של עבודת האילן) כדעת הרמב"ם שלא מצאנו בדברי הראשונים חולק ע"ז וכו'". כרם

אם נכונים דברינו בהסבר שיטת רגמ"ה וסיעתו זוהי שיטתם, אך הדבר צ"ע.

7. דף ג' עמ' א. 8. דף נ' עמ' ב'. 9. פ"ב ה"ג.

2 (א) דיון באופי היתר ה"תורת כהנים" ותיקפו.

שיטות הראשונים מתפצלות לשתי קבוצות:

1. מצד אופי המלאכה.
2. מצד מיקום המלאכה (האם גם בשדה וגם בכרם או רק באחד מהם, גם בארץ וגם באילן או רק באילן).

1. הראשונים שהסבירו את ההיתר מצד אופי המלאכה מתפצלים

לארבע שיטות:

א. שיטת הר"ן¹⁰ (והנמוקי יוסף)¹¹ ורבינו יונתן מלוניל¹²
 וז"ל הר"ן: "מה זריעה מיוחדת וכו' פי' והנך מלאכות
 דלעיל חשובות הן ודי להן פעם אחת בשנה דומיא דזריעה ונטיעה,
 אבל קשקוש והשקאה דצריכות תדיר תדיר לא מקרי חשובה עבודה
 (צ"ל עבודה חשובה) ומותר לעשותן"¹³ (בנמוקי יוסף וברבינו
 יונתן מלוניל מובא הסבר זה בהיתר השקאה).

ב. שיטת הנצי"ב בשאלתות¹⁴

הנצי"ב מסביר את שיטת השאלתות, שהוסיף בתחילת דבריו:
 "זרוע וזמור מיוחדין עבודה שבשדה" ולא כתב: "מיוחדין עבודה
 שבשדה ובכרם", וז"ל הנצי"ב: "...אלא ה"ה דווקא מלאכה
 שמיוחדת לעבודת הקרקע לגדולין, משא"כ חפירה שאינה מיוחדת
 לשדה דגם בחדר בבית איתא לעשות גומא, וזהו דקדוק הלשון בסוף

10. הר"ן כחדושו על מו"ק דף ג' ע"א.

11. נמוקי יוסף שם. 12. רבינו יונתן מלוניל שם ד"ה "ובשביעית".

13. שיטת הר"ן תבאר יפה את גירסת הר"ש והראב"ד "בארץ ובאילן" וז"ל הר"ש בהסבר
 התו"כ: "מה זרע וזמיר שהם עבודה בארץ ובאילן זרע עבודת זרעים בארץ וזמיר
 עבודת האילן" לכאורה קשה כשיטתם מה הקשר בין זריעה לזמירה. (לשיטת רגמ"ה
 ורש"י הלומדים רק מזריעה לא קשה) אפילו אם נקבל את גירסת הגר"א זריעה
 וזמירה בכלל היו המכנה המשותף אינו בין זרע לזמיר, אע"פ שהלימוד מזרע וזמיר
 שבכלל היו ויצאו, אלא המכנה המשותף הוא מצד מיקום הזרע והזמיר כמו שיבואר
 להלן. ברם לפי שיטת הר"ן דברי הר"ש והראב"ד מובנים יפה והדמיון בין זרע
 לזמיר מצד חשיבות המלאכה.

14. "העמק שאלה" ריש פרשת בהר ב'.

הברייתא: 'אף אין לי אלא דבר שהוא עבודה בשדה ובכרם', פי' לאפוקי דבר שאין מיוחד לעבודה. אבל מדברי רש"י נראה דגריס 'אף כל עבודה שבשדה ושבכרם' משמע דמיעט עבודה שאינה בשניהם וכלשון רבנו ממש איתא שבת פ"ז ה"ב ובת"כ פרשת בהר: מה הזרע והזימור מיוחדין שהן עבודה בארץ ובאילן אף אין לי אלא עבודה בארץ ובאילן והיינו לאפוקי חפירות ונקעים למים שהם דברים שנעשים שלא לעבודת הארץ אלא לתשמיש ולשתיה ג"כ". הנצי"ב ממשיך להסביר ע"פ יסוד זה כמה דינים המותרים כמו הרבצה או סיקול במקום פסידא לפי תוספות, ע"ש.

לענ"ד, סברת הנצי"ב קשה, דמאי נ"מ אם משתמשים באותה מלאכה גם לצורך שאינו חקלאי? סוף סוף כאן המלאכה נעשית לצורך חקלאי, וזו גופא תחילת הברייתא בתו"כ: "ושבתה הארץ יכול מלחפור בורות שיחים ומערות ומלתקן את המקואות, תלמוד לומר: שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור...". ברם, יש לדחות שדרשת התו"כ היא לגבי העשה ולא לגבי הלאו.¹⁵

ג. שיטת הריטב"א¹⁶

ז"ל: "מה זריעה מיוחדת פי' שהיא עבודה רגילה וצריכה לשדות ולהשביח" (המגיה בהערה 184 תיקן: כצ"ל לשדות ולכרמים). כלומר, לשיטת הריטב"א הדמיון לזריעה בא מצד הרגילות. לא ברור מה היא הגדרת רגילות (אולי עבודה רגילה היא עבודה שעושים בכל צמח ולא רק במקרים ובתנאים מסוימים).

ד. שיטת החזו"א¹⁷

"... ולכאורה, י"ל דר"ל שהיא עבודה בשדה או שהיא עבודה בכרם. ועוגיות אינן מועילות כלום לכרם ואינן אלא מקום הכשר לעבודה, וכן נקעים מים אינו אלא הכשר להשקות וכן קשקוש סתומי פילי, שו"ר בריטב"א כן עכ"ל.

לענ"ד דברי הריטב"א אינם עולים בקנה אחד עם דברי החזו"א

15 את שיטת הראב"ד והר"ש ניתן להסביר גם ע"פ שיטת הנצי"ב.

16. בחידושו על מו"ק שם. 17. סימן י"ז סק"כ.

משתי סיבות: א) הריטב"א גרס כגירסת רגמ"ה וסיעתו "זריעה בכלל היתה...". ולא "זריעה וזמירה". ב) החזו"א מדבר על הכשר לעבודה, דבר שאין לו זכר בדברי הריטב"א.

בנוסף לדעת הר"ן, הנצי"ב בשאלות, הריטב"א והחזו"א משמע מתוס' רא"ש¹⁸ שהדמיון בין כל המלאכות האסורות לבין זריעה וזמירה הוא מצד אופי המלאכה, וז"ל: "לאסור כל מלאכת שדה וכרם שהיא כעין זריעה וזמירה". לא ברור מהי כוונתו של התוס' רא"ש במילה "כעין".

2. מצד מיקום המלאכה:

שיטת רגמ"ה, רש"י, תוס', ור"ש בן היתום (מו"ק)

העבודה האסורה מדרבנן היא רק עבודה הנעשית גם בשדה וגם בכרם - כזריעה. וז"ל רש"י, הנדפס במו"ק: "אף כל עבודה שהיא בשדה ובכרם. כגון כל הני פרטי; יצא קשקוש ועדור בנקעים ועוגיות שאינן בשנייהן". יש מקום לדון האם נאסרות דווקא עבודות שהיו בימיהם בשדה ובכרם, או שהגדרות יכולות להשתנות. תוס' על אתר¹⁹ מתיחס לבעיה, וז"ל: "וכל הני עבודות דלעיל נוהגות בין בשדה ובין בכרם ואפילו שיש מהן שאין עתה נוהגין כן י"ל שבמקומן היו עושין כך ורגילים לעשותן בשדה ובכרם". בכ"ז עדיין לא ברור לגמרי האם הדין בעבודות אלה משתנה בגלל שאינן נוהגות כיום בשדה ובכרם, או שאינו משתנה (שיטת רש"י בע"ז²⁰ זהה לרש"י הנדפס בנדון זה).

אף הר"ח הלך בכיוון של מיקום המלאכה, עיין בהערות²¹ ברור שיטתו.

18. מו"ק ג' ע"א. 19. ד"ה "אף". 20. דף נ' ע"ב.

21. הר"ח במו"ק (דף ג' עמ' א') מסביר: "...זריעה וזמירה בכלל שנה שבתון לארץ היו. ולמה יצאת? להקיש אליה, לומר לך: מה זריעה מיוחדת עבודת שדות וכרמים אף כל עבודת שדות וכרמים, למעוטי קשקוש ועידור וכיקוע ועישון, דעבודת אילנות הן ולא עבודת שדות וזרעים".

ברור שלראשונים הנ"ל שצמצמו את המלאכות האסורות למלאכות הנעשות גם בשדה וגם בכרם ניתן לאמר ששדה וכרם אינם אלא סימן שהמלאכות בעלות אופי של עבודה. ברם ההגדרה הפורמלית מתיחסת למיקום המלאכות.

כל השיטות שהובאו לעיל לומדות שיש סוגי עבודות המותרות בשביעית מפסוק, בניגוד לרמב"ם שלדעתו כל המלאכות היו צריכות להאסר, עקרונית, אלא שיש סיבה מיוחדת שגרמה שלא יגזרו. את ההיתר מנמק הרמב"ם:²² "ומפני מה התירו כל אלה? שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו אלא על אלו שאין אסור מן התורה וכו'". ברם גם לרמב"ם, בסופו של דבר, אותן מלאכות לא נאסרו, כלשונו: "לא גזרו". (נראה שדברי הרמב"ם יכולים לעלות בקנה אחד עם עקרון הגמ' במו"ק שבמקום פסידא התירו אלו אף ללא דרשת התו"כ המובאת אח"כ, ועיין לקמן).

ברור שלכל השיטות הנ"ל יש צורך לצמצם את המלאכות המותרות מפאת קושית הגמ' במו"ק,²³ וז"ל: "וקשקוש בשביעית מי שרי? והכתיב: 'והשביעית תשמטנה ונטשתה', 'תשמטנה' - מלקשקש 'ונטשתה' - מלסקל! אמר רב עוקבא בר חמא: תרי קשקושי הוו, חד אברויי אילני וחד סתומי פילי. אברויי אילנא - אסור, סתומי פילי - שרי", (בנוסף אפשר להביא ראייה מהמשנה בפרק

בדברי הר"ח ישנם שני קשיים: א) בתחילת דבריו הוא מדבר על זריעה וזמירה שהיו בכלל, כגירסת התו"כ; ואח"כ מדבר רק על זריעה כגירסת רגמ"ה ורש"י. ב) בפשטות משמע מהברייתא בתו"כ שיש שתי קטגוריות בדין הדרבנן: הקטגוריה של קשקוש - מותרת ושל עישון - אסורה ואילו הר"ח מתיר עישון (ניתן אמנם לתרץ שיש שני סוגי עישון, אך הדבר דחוק).

כדומה להוספת עישון נמצא בר"ח בע"ז: "גזיזום שהוא חיתוך הזמורות להחליף אחרים תחתיהן - להברות האילן ולהפריחו הוא, ואסור". נראה ששיטת הר"ח שזמירה היא, באמת, רק עבודה שבאילן ולכן תולדותיה אסורות רק באברויי וזה אינו דומה לזמירה וזריעה אלא רק לזריעה, ובתחילת דבריו, שכתב שגם זמירה יצאה מן הכלל, לא למד מן המלאכה אלא מהכרם שכתוב בצד המלאכה. ברם עדיין שיטת הר"ח צריכה עיון.

22. ג' ע"א.

23. פ"א ה"י.

שנל²⁴ האוסרת להשקות נטיעות אחרי ר"ה). יוצא, איפוא, מפשטות הגמרא שגם בקטגוריה של המלאכות המותרות הנלמדות מזריעה וזמירה לא התיירו אלא לאוקמי אילנא. ואולי יש להבין שאין כאן צמצום אלא יש כאן זהות גמורה בין ההגדרה של עבודה שאינה בשדה ובכרם לדין אוקמי אילנא, וכן משמע מרש"י כ"י בתחילת מו"ק, עיין להלן. (לשיטת רש"י וסיעתו הצמצום ברור, ברם לשיטת הר"ן והנצי"ב נצטרך לומר שכאשר המלאכה נעשית לאברויי, המלאכה מוגדרת כמלאכה ואולי כמלאכה חשובה). ניגש איפוא לברר את החילוק בין אוקמי לאברויי.

ב. דיון באופי היתר "אוקמי אילנא" והיקפו.

1. האם ההיתר "לאוקמי אילנא" מוסכם על הכל.

המקור בבבלי לדין אוקמי ואברויי נמצא בשני מקומות.

א. הגמ' במו"ק הנ"ל.

ב. גמ' בע"ז:²⁵ "... מ"ש זיהום דשרי, ומ"ש גיזום דאסור?

מי דמי? זיהום אוקמי אילנא - ושרי, גיזום אברויי אילנא - ואסור. אלא זיהום קא קשיא ליה: דקתני - 'מתליעין ומזהמין בשביעית', ורמינהו - 'מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן ועושים להם בתים ומשקין אותן עד ר"ה'. 'עד ר"ה' אין, בשביעית לא! ודילמא כדרב עוקבא בר חמא, דאמר רב עוקבא בר חמא: תרי קשקושי הוו, חד לאברויי אילנא - ואסור, וחד לסתומי פילי - ושרי; ה"נ תרי זהומי הוי, חד לאוקמי אילנא - ושרי, וחד לאברויי אילנא - ואסור וכו'".

מקור מקביל נמצא בירושלמי בשביעית.²⁶ אולם הירושלמי

חלוק על הבבלי ומעמיד את הבריתא "מזהמין בשביעית" אליבא דרבנן ואת המשנה אליבא דרבי, ולא כבבלי שחילק בין תרי זהומי. בהמשך הירושלמי ישנו דיון בשיטת רבנן המתירים

26. פ"ב ה"ג.

25. נ' ע"ב.

24. פרק ב' מ"ד.

זיהום, וז"ל: "מה בין המזהם לעושה בית? המזהם אינו אלא כמושיב שומר, בית עושה לה צל והיא גדלה מחמתן". פשטות דברי הירושלמי שאותו זיהום שרבי אסר רבנן התירו ובירושלמי הגדירו רק כמושיב שומר, יוצא אפוא פשטות דברי הירושלמי שבהיתר "אוקמי אילנא" נחלקו רבי ורבנן, והדין אינו מוסכם על הכל בניגוד לשיטת הבבלי. ע"פ הנ"ל נראה שהמשך דיון הירושלמי רק אליבא דרבנן ואילו אליבא דרבי הכל אסור. וזה לשון הירושלמי: "... תמן תנינן: המבקע בזית - לא יחפה בעפר אבל מכסה באבנים ובקש. ר' ייסא אמר ר' אבינא: מה בין קשין מה בין עפר? קשין - אינו אלא כמושיב שומר, עפר - עושה לה טינה והיא גדלה מחמתו", (עיין להלן ש"מרכבת משנה" ו"פאת השולחן" והחזו"א סוברים שגם לרבי לפי הירושלמי אוקמי אילנא מותר ונחלקו בנקודות אחרות).

הרמב"ם²⁷ הביא את דין זיהום ולא חילק בין תרי זהמומי, הל"מ,²⁸ הפר"ח, מרכבת משנה, פאת השולחן, והחזו"א הקשו מסוגיה ערוכה בבבלי שחלקה. ותרצו ע"פ הנ"ל שהרמב"ם הסביר בעקבות הסוגיה בירושלמי ופסק כרבי. ברם עדיין יש מקום לדון האם הרמב"ם הסביר שאליבא דרבי אין בכלל חילוק בין אוקמי ואברויי או שהחילוק מצומצם. לכאורה ישנן שתי ראיות מהרמב"ם שמחלק בין אוקמי לאברויי.

א.²⁹ "... והמקשקש בזיתים אם להברות את האילן אסור ואם לסתום את הפצימין מותר".

ב.³⁰ "המבקיע בזית ליטול עצים לא ירפה מקום הביקוע בעפר מפני שהיא עבודה אבל מכסה באבנים או בקש". (עיין בדיון בשיטת פאת השולחן שניתן לדחות את הראיה השניה ולומר שהדבר אינו מדין אוקמי).

פאת השולחן, מרכבת משנה, החזו"א וה"צפנת פענח" הבינו

27. פ"א ה"ה. 28. פ"ח הלכות יו"ט ה"י.

29. פ"א ה"ז. 30. פ"א הי"ט.

שעקרונית לדעת הרמב"ם ישנו חילוק בין אוקמי אילנא לאברויי אילנא אלא שזיהום שאני. ובהסכר מחלוקת רבי ורבנן בזיהום נחלקו לחמש שיטות:

א. שיטת מרכבת המשנה.³¹

מחלוקת רבי ורבנן אינה כמו שהסברנו האם מתירים אוקמי, אלא האם זהום מוגדר כאוקמי, וז"ל: "וסובר רבי דה"ל אברויי אילנא", ומהמשך דברי מרכבת המשנה משמע שמחלוקת רבי ורבנן היא בדבר שהוא גם אוקמי וגם אברויי.

ב. שיטת פאת השולחן.³²

בעבודות הנעשות בגוף האילן אין חילוק בין אוקמי אילנא לאברויי אילנא, וכל החילוק נאמר רק על עבודות שלא נעשות בגוף האילן, ופאת השולחן הסביר את הי"ט הנ"ל בעקבות הר"ש והרא"ש שהסבירו ע"פ הירושלמי חילוק בין מושיב שומר לעושה לה טינה וגדילה מחמתן.

ג. שיטת החזו"א.³³

"... ואפשר משום דגזרינן משום זיהום דאברויא."

ד. שיטת ה"צפנת פענח".³⁴

"והנראה מדברי רבנו ז"ל דגבי נטיעות הוי אברויי - ואסור, וגבי אילנות הוי אוקמי - ושרי, ולכך נוקט כאן בהלכות שמטיה ויובל רק נטיעות".

ה. ניתן, לענ"ד, להסביר שבנטיעות ישנו דין מיוחד שלא הותר בו אוקמי, ועיין לקמן בדיון על השקיה סברת החילוק בין נטיעה לאילן.

32. כ' י"א.
33. הלכות יו"ט פ"ח הי"י.

31. פ"ח הלכות יו"ט.
33. סימן י"ז י"ט.

2. אופיו של היתר אוקמי אילנא.

הראשונים נחלקו לשתי שיטות עקריות.

א. מלאכה שהיא לאוקמי אינה מוגדרת כלל כמלאכה (רש"י כ"י ופאה"ש ברמב"ם).

ב. מלאכה שהיא לאוקמי מוגדרת כמלאכה אלא שבגלל פסידא התירו (רש"י הנדפס והרמב"ם בפשטותו). (ישנן כמה נ"מ, עיין בהמשך).

מקור המחלוקת נעוץ בהסבר מבנה הגמ' במו"ק³⁵ המורכב מחמישה שלבים:

שלב א': קושיה על המשנה המתירה להשקות את בית השלחין במועד ובשביעית כאשר במועד הגמ' מבינה את ההיתר מפני שהאיסור נובע מטרחא ובמקום פסידא התירו רבנן. ובשביעית הגמ' מתקשה מפני שבין אם נאמר שהשקאה חייבת מדין זורע ובין אם מדין חורש בשביעית אסור מדאוריתא. נקודת ההנחה שבקושיה היא שאיסור דאוריתא לא ניתן להתיר במקום הפסד.

שלב ב': אביי מתרץ שמדובר בשביעית בזמן הזה אליבא דרבין הסובר ששביעית מדרבנן בזמן הזה, וממילא זהה דין שביעית לדין מועד, וכדברי רש"י הנדפס שם: "ורבי הא דאמר דהוא מדרבנן ומילתא דפסידא שרו רבנן". יוצא איפוא לשיטת אביי היתר השקאה בנוי על דין פסידא.

שלב ג': רבא מתרץ ע"פ אותו עקרון שרק מלאכות מדרבנן ניתן להתיר בשביעית, אלא שבמקום לצמצם שכל דין שביעית מדרבנן רבא מצמצם את המלאכות האסורות בשביעית מדאוריתא, וז"ל: "רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסור רחמנא תולדות לא אסור רחמנא, דכתיב: 'ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע' וגו' מכדי זמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא? למימרא דאהני תולדות מחייב אאחרינייה לא

35. ב' ע"ב ג' ע"א.

מחייב...".

שלב ד': בעקבות דברי רבא מקשיח מהבריתא בתו"כ הדורשת מהפסוקים עוד מלאכות האסורות ולא רק שני אבות ושתי תולדות, ומתמצים שהבריתא מודה לעקרון שרק ארבע מלאכות אסורות מדאורייתא אלא שהדרשה אסמכתא בעלמא. ובתוך הדרשה מבוארת קטגוריה של מלאכות המותרות מפני שאינן עבודות שדה וכרם, ועיין לעיל בתחילת המאמר דיון בזה.

בכל השלבים עד כה ע"מ להתיר היה צורך בשני תנאים:

- א. שרמת המלאכה תהיה מדרבנן ולא מדאורייתא.
- ב. שיהיה סיבה של פסידא, חוץ מסוף הבריתא לגבי שדה וכרם שישנה קטגוריה שכלל לא נאסרה.

שלב ה': בעקבות הבריתא המתירה קשקוש בשביעית מקשה הגמ':

"וקשקוש בשביעית מי שרי? והא כתיב 'ובשביעית תשמטנה ונטשתה', 'תשמטנה' - מלקשקש 'ונטשתה' - מלסקל! אמר רב עוקבא בר חמא: תרי קשקושי הוו, חד אברויי אילנא וחד סתומי פילי. אברויי אילן - אסור וסתומי פלי - שרי".

בשלב זה נחלקו הראשונים דלעיל, האם רב עוקבא חזר בו משתי נקודות ההנחה וסובר שאוקמי מותר מצד עצמו גם ללא פסידא, מפני שאינו עבודה וההיתר מזוהה עם אי הדמיון לשדה וכרם.

וזוהי שיטת רש"י כ"י על מו"ק המזהה את ההגדרה של עבודות שאינן בשדה ובכרם לאוקמי אילנא, וז"ל: "... אבל קשקוש ועוגיות אינן עבודה לא בכרם ולא בשדה דאינן משבחין אלא אוקמי אילנא בעלמא הוא וכו'".³⁶ "וכן רש"י כ"י³⁶ השקאה אינה עבודת קרקע בשביעית". כמו"כ רש"י בע"ז³⁷ מתיחס למושג "עבודת קרקע", וז"ל: "... מלאכה שהיא עבודת קרקע אסר רחמנא והני לאו מלאכת קרקע נינהו דאוקמי אילנא בעלמא הוא ואין

37. דף נ' ע"ב.

36. מו"ק דף ו' עמ' ב'.

משביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא".

או שרב עוקבא עקבי לעקרון שמלאכות המותרות מותרות רק מפני פסידא. זו היא שיטת רש"י הנדפס³⁸ המזהה את דין אוקמי עם דין פסידא, וז"ל: "סתומי פילי" - שמסתם בקעים של אילן שרי דאית בה משום פסידא", וכך לכאורה פשטות שיטת הרמב"ם:³⁹ "ומפני מה התירו כל אלה? שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה..."

הסבר שיטת הרמב"ם כשיטה המורכבת משתי השיטות הנ"ל

נלענ"ד שניתן להסביר בשיטת הרמב"ם שהיתר פסידא הוא היתר מצד הלאו וממילא לא שייך אלא במלאכות מדרבנן, מפני שמלאכות דאורייתא אינן מותרות מפני פסידא כפשטות הגמ' במו"ק, והיתר אוקמי כחוסר עבודה מצד העשה של שביתת הארץ, והדברים מסתברים, מפני שתוכן העשה הוא "שבת הארץ", וכאשר המצב הוא אוקמי העשה אינו קיים מפני שהארץ שובתה. בדרך זו ניתן להסביר את שיטת הרמב"ם בהיתר אוקמי אילנא ואת שיטת הרמב"ם במלאכת חורש.

בתורה נאמר:⁴⁰ "ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבת בחריש ובקציר תשבות". במשנה בשביעית⁴¹ נחלקו ר"ע ור' ישמעאל האם הפסוק עוסק בשבת בראשית, כדברי ר' ישמעאל, או בדין תוספת שביעית, כדברי ר"ע. הרמב"ם⁴² פסק כדברי ר' ישמעאל, שתוספת שביעית נלמדת הלכה למשה מסיני, ברם בכל זאת מביא את הפסוק הנ"ל בתחילת הלכות שביעית⁴³ ואכמ"ל בתרוץ הענין ועיין בהערות,⁴⁴ מ"מ יוצא לכאורה פשוט בשיטת הרמב"ם שחרישה

38. דף ג' ע"א. 39. פ"א הי"י. 40. שמות ל"ד כ"א.

41. פ"א מ"ד. 42. פ"ג הי"א. 43. פ"א הי"א.

44. הפתרונות המסתברים הם שניים שהם אחד. א) ר' אברהם בן הרמב"ם: "אמנם ההכרעה בדברי חכמים, כי הכתוב יורה על השביעית אינו ממה שנזכר בגמ' משקין בלבד אלא ממה שנזכר במכילתא כי שם נתבאר כי ר' יהודה ור' שמעון סוברים ג"כ כי הכתוב הזה נאמר על שביעית וכו'. ועל כן סמך ז"ל על סכרת מי שפרש הכתוב הזה בשביעית". (ב) שיטת פאה"ש שהרמב"ם פסק כירושלמי הסובר שגם ר' ישמעאל בא להתיר קצירת העומר בשביעית, ועיין עוד במהר"י קורקוס.

בשביעית אסורה מדאוריתא. וכך הרמב"ם בסה"מ: 45 "היא שציוונו לשבות מעבודת הארץ בשנה השביעית והוא אומרו יתברך 'בחריש ובקציר תשבות'". כמו"כ ניתן להביא ראיה מעצם דין תוספת שביעית האוסר חרישה ערב שביעית מהלכה למשה מסיני שלשים יום קודם ר"ה, ואם ערב שביעית חרישה אסורה ק"ו בשביעית עצמה, והרמב"ם⁴⁶ פסק את דין תוספת שביעית מהלכה למשה מסיני.

מאיך הרמב"ם⁴⁷ פוסק: "אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה, ועל הקצירה או על הבצירה ואחד הכרם ואחד שאר האילנות. וזמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה. ולמה פרט הכתוב? לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה עליהן, אבל מכין אותו מכת מרדות. כיצד? החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ... מכין אותו מכת מרדות מדבריהם". ולכאורה מובן מהרמב"ם שאיסור חרישה אינו אלא מדרבנן, והראיה החזקה ביותר היא מפ"א ה"י. אחרי שהרמב"ם מונה כמה מלאכות כמו השקיה ועשית עוגיות לגפנים וכדו' המותרות בשביעית, הרמב"ם מנמק: "ומפני מה התירו כל אלה? שאם לא יסקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה. והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו. שאינו אסור מן התורה אלא שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שבארנו".

יוצא, איפוא, סתירה מפורשת האם חרישה אסורה מדין תורה או מדין דרבנן. ועיין בדברי פאה"ש וערוה"ש ועוד אחרונים שיישבו בדרכיה שונות את הרמב"ם.

ערוה"ש⁴⁸ מתרץ: "ויראה לי דאע"ג דמלקות ליכא רק באלו הד' מלאכות מ"מ איסור עשה יש בכל המלאכות דהרי בקרא ד'ושבתה הארץ' נכללו כל המלאכות וזה שאמרו שם דקרא אסמכתא בעלמא זהו

45. מצוות עשה קל"ה.

46. פ"ג ה"א.

47. פ"א ה"ב-ג-ד.

48. סימן י"ט סעיף ג'.

מה שריבה התו"כ ללאוין, ואין הכוונה שרק מדרבנן אסורים אלא שמדרבנן יש גם איסור לאו וראיה לזה דהא שם במו"ק פליגי בחרישה בשביעית אם לוקה אם לאו וקי"ל דאינו לוקה דכן פסק הרמב"ם, משום דר' יוחנן בירושלמי ס"ל כן והא להדיא כתיב בחריש ובקציר תשבות ולר"ע אשביעית קאי אלא וודאי דלא פליגי אלא לענין מלקות אבל עשה לכ"ע יש ואף לר' ישמעאל מקרא ד'ושבתה הארץ' ה"נ בכל מלאכת קרקע דכן משמע להדיא שם דשאר מלאכות וחרישה שוים הם, אבל ברמב"ם פ"א ה"י לא משמע כן, ע"ש".

ומצינו לזה מקור בירושלמי בכלאים⁴⁹ שנחלקו האמוראים בהסבר שיטת ר' יוחנן הסובר שאין מלקות על חרישה, וז"ל הירושלמי: "א"ר בא קרתינניא טעם דרבי יוחנן שש שנים תזרע שדך לא בשביעית? ושש שנים תזמור כרמך לא בשביעית? כל לא תעשה שהוא בא מכוח עשה - עשה הוא ועובר בעשה. ר' ירמיה אמר: עובר בעשה, ור' יוסי אמר: אפילו עשה אין בו". וכמו"כ מצינו ברמב"ן בפרושו לתורה⁵⁰ "... וכן שבת שבתון יהיה לארץ שבת של מנוחה שלא יחרוש ולא יעבוד אותה כלל..."

לכאורה באמת בתחילה הרמב"ם אינו אומר ששאר מלאכות אסורות מדרבנן וכל דיון הרמב"ם הוא לגבי המלקות, וגם בהלכה ב' כאשר הרמב"ם מדבר על ארבעת המלאכות אינו אומר אינו אסור מן התורה אלא אלו המלאכות אלא "אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה וכו'..." ומסתברים דברי ערוה"ש, וכמו"כ נמצא בחזו"א⁵¹ לגבי חרישה.

אלא דעדיין קשה מה שערוה"ש עצמו הקשה, שבהלכה י' הרמב"ם כותב דברים ברורים מאוד "שאין אסור מן התורה אלא..." ויותר מזה קשה מדוע הרמב"ם ממתין עד ה"י להשמיע לנו דין כל כך יסודי, והרי מקומו היה לפני פרוט כל המלאכות האסורות מדרבנן!

ברם לפי דרכנו לעיל בשיטת הרמב"ם באוקמי אילנא, שמצד העשה יסוד הפטור הוא חוסר עבודה מפני שכאשר הארץ נשארת במצבה זהו קיום של שבת הארץ, ממילא אין צורך בנימוק מדוע ישנן מלאכות המותרות בשביעית מצד אוקמי אילנא. ברם מצד הלאו יש צורך בנימוק של פסידא מפני שהלאו ביסודו אקרקפתא דגברא כאיסורי מלאכה בשבת, וממילא הלכה י' המנמקת בלאו ולא בעשה ולגבי הלאו "אין אסור מן התורה אלא שני אבות..." מפני שהעשה אינו קיים כלל באוקמי ואין צורך בההבר, כנלע"ד ועדיין צ"ע.⁵²

יש להוסיף שברמב"ם סוף פ"א ישנה קטגוריה נוספת המופקעת משם מלאכה בגלל אופי הפעולה, עיין בדיוק בשיטת "פאת השולחן" לגבי אוקמי אילנא בגוף האילן הסבר הקטגוריה הנוספת.

3. הגדרת אוקמי אילנא ואברויי אילנא.

- א. אם דוקא שלא ימות או גם שלא יתקלקל.
- ב. מלאכה שיש בה גם אוקמי וגם אברויי.
- ג. האם מפני נזק שבכללות הטבע כצינה וחמה ישנו דין "אוקמי".
- ד. האם הותר גם מניעת נזק או רק נזק שכבר נוצר.

52. לאור הנ"ל ניתן להבין את שיטת הרמב"ם לגבי נטיעה. הרמב"ם פוסק בפרק א' ה"ה: "אין נוטעין בשביעית אפילו אילן סרק... ואם עשה אחת מאלה בשביעית מכין אותו מכת מרדות". ולכאורה דבריו תמוהים מאוד. ראשית דלא מסתבר שזומר חייב ואילו נוטע מותר מדין תורה. ועוד קשה דהגמ' כגיטין נ"ג ע"ב אומרת במפורש שנטיעה אסורה בין בשבת ובין בשביעית מן החורה. החזו"א (י"ז, ס"כ וכ"ד) מנסה לתרץ: "ואפשר דהוי בכלל אין מזהירין מן הדין ולפיכך אין לוקין על הנטיעה", ברם לפי הנ"ל נטיעה אסורה מדין העשה. (כמו"כ קשים טובא דברי הר"ש בה"ב מ"ו שלדעת ר"ח נטיעה אסורה רק מדרבנן, בעקבותיו הלכו חלק מן האחרונים בהסבר, ועיין היטב בחוס' בראש השנה דף ט' ע"ב שנטיעה אסורה מדרבנן רק בתוספת ולא בשביעית עצמה. ולא כדעת הר"ש והראשונים שהלכו אחריו. ודברי הר"ש צ"ע).

א. אם דוקא שלא ימות או גם שלא יתקלקל.

לכאורה נראה שהדבר תלוי בשאלת יסוד הפטור. אם אוקמי אילנא כלל אינה מלאכה אין נ"מ אח מדובר שלא ימות או שלא יתקלקל, סוף סוף כל זמן דליכא אברויי אינה מלאכה, ואם יסוד ההיתר בנוי על פסידא יש מקום לדון מה רמת הפסידא אותה החירו. (לכאורה קשה מרש"י הסובר שאוקמי אינה מלאכה, ובע"ז⁵³ כתב: "אבל סכין שמן לגיזום כדי שלא ימות האילן", אלא שבהמשך רש"י משמע שאין צורך במיתה, וז"ל: "... ואין משביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא". הרב טיקוצ'ינסקי מסביר את רש"י: "ובכלל קלקול נקרא גם מיתה על דרך שאמרו⁵⁴ בכלים "שבירתן זוהי מיתתן". עיין בשו"ת מהרי"ל דיסקין⁵⁵ שדייק מרש"י ע"ז דווקא שלא ימות ומרש"י הנדפס על מו"ק להפך, ברם מסתבר כהסבר הרב טוקצ'ינסקי לעיל והחזו"א המובא לקמן. ברם צריך לברר מה רמת הפסידא. מלשון הרמב"ם⁵⁶ משמע דוקא מיתה: "שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה".

ברם גם ברמב"ם החזו"א⁵⁷ צימצם את הגדרת הפסידא, וז"ל: "ונראה דהא דכ' רבנו 'ותעשה הארץ מלחה וימות כל עץ' אין הכונה דתיבש העץ ולא תעשה פרי לעולם אלא ימות בשנה זו ולא יבשיל פרותיו, ומצינו איוב י"ד 'ימות בארץ גדעו מריח מים יפריחו' וגו'..." ע"ש.

מהמב"ט⁵⁸ משמע מפורש שגם הפסד שלא יתקלקל מותר, וז"ל: "... ולענין השקאת ירקות ועשבים כמו חבצלת השרון ודומיהם, הא תנן ריש מו"ק משקין את בית השלחין במועד ובשביעית, וכיון דתני להו בהדי הדדי משמע דכל מה שמותר להשקות במועד מותר להשקות בשביעית וכל הנני מותר להשקות בחו"ה דאיכא בהו פסידא

53. דף נ' ע"ב. 54. ב"ק דף נ' ע"א.

55. סימן כ"ז אות ד'. ועיין ב"תורת הארץ" פ"ב ס"ק י"ט שדן בדברי המהרי"ל דיסקין ובדברי המב"ט המובא בהמשך ומסיק להקל אפילו כדי למנוע קלקול ולא רק היזק מוחלט.

56. פ"א הי"י. 57. כ"א י"ד. 58. ח"ב סימן ס"ד.

וכן בשביעית, ולא שני לן בין פסידא רבה לפסידא זוטא דכל מה שיפסד אם לא ישקנו הוי פסידא, דהא לא חלקו בין פסידת ירקות דהוי דבר מועט לפסידא אילנות דהוי הפסד מרובה, דכיון דיפסד בכל אם לא ישקנו לא מפלגינן ביניהו, והתר זה לכו"ע אפילו למאן דסבר דשביעית בזמן הזה דאורייתא..."

ברם ראית המבי"ט מירקות דהוי פסידא זוטא נופלת לשיטת הרב ברש"י הנדפס וברמב"ם שירקות לא הותרו כלל אלא מחמת פסידא של הקרקע, (עיין בדיון על השקאה בשביעית ובדיון על אוקמי אילנא בפרות).

לאור הנ"ל צ"ע שיטתו של הגר"ש ישראלי שליט"א להלכה:⁵⁹ "על כן במלאכות הנצרכות לגידולי העץ ובלעדיהן יגרם נזק לאילן כך שהחזקתו בשנים הבאות לא תהיה כדאית אין לך הפסד גדול מזה ומותר, וכן הורה הגר"ש ישראלי שליט"א שהגדרת כדאיות כאן תהיה על פי התנאים שבהם יהיה מותר על פי ההלכה לעקור את המטע", (א) מנין שהגדרת פסידא לפי התנאים בהם מותר לעקור את המטע. (ב) אפילו לרמב"ם שהגדיר בצורה קיצונית "שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה" יש מקום לאמר שבעקבות הסיבה המלאכות הנ"ל לא נאסרו, כלשון הרמב"ם "לא גזרו", ברם נראה לחלק בין מלאכות שלא גזרו לבין מלאכות שעקרונית נאסרו ובתנאים מסוימים מותרים מפאת פסידא וניתן לאמר שצריך רמה גדולה יותר של פסידה במלאכות שעקרונית נאסרו. (ועיין גם בדיון מה הם סוגי איסורי הדרבנן בהם נאמר היתר אוקמי וביחוד בחזו"א המובא שם).^{59*}

ב. מלאכה שיש בה גם אוקמי וגם אברווי.

עיין לעיל בדיון אם אוקמי אילנא מוסכם על הכל, שמרכבת המשנה הבין שנחלקו בזה רבי ורבנן בירושלמי בפרק ב' אם אוקמי

59. מובא במדריך שמיטה לחקלאי תשמ"ז עמ' 23 הערה 2.

59. ועיין עוד בחזו"א סימן כ"א ס"ק י"ז וס"ק י"ח ובסימן ט"ז ס"ק י"ד.

אילנא שיש בו גם אברויי מותר אח לאו, והרמב"ם פסק כרבי שאסור.

לכאורה גם כאן יש לתלות את השאלה מה הדין באוקמי שהוא גם אברויי בשאלת יסוד פטור אוקמי אילנא. אם אוקמי אינה מלאכה כאשר יש גם אברויי המלאכה מוגדרת כמלאכה, ברח אם הפטור נובע מחמת פסידא וישנה רמה של פסידא המתירה, אין לנו לאסור אם יש גם אברויי דסוף כל סוף המתיר נמצא. רש"י בע"ז מגדיר אוקמי אילנא "מעמידו בכמות שהוא". ורש"י לשיטתו סובר שיסוד הפטור הוא אינה עבודה. כמו"כ ניתן להביא ראיה מרש"י בע"ז המסביר את כל המלאכות המובאות במשנה בשביעית⁶⁰ שמוותרת עד ר"ה: "... ואע"פ שעבודת האילן אסור שלשים יום לפני ר"ה, הכא שרי שלא ימותו הנטיעות, דהנך שלשים יום מדרבנן הן והכא לא גזור". לכאורה אם מדובר שלא ימותו גם בשביעית מותר דהא לאוקמי אילנא מותר אלא נראה לפרש שמדובר במשנה במקרים שיש באוקמי גם אברויי אילנא ומטעם אוקמי אין להתיר. ברם גם לדעת רש"י ניתן לומר שכל היסוד שאוקמי מותר נאמר רק במעמידו בכמות שהוא נאמר במלאכות דאורייתא אבל מלאכות דרבנן שהותרו לא נאסרו כלל וכלל ויותר גם אם יהיה בזה גם אברויי.

מלשון הרב "בשבת הארץ"⁶¹ משמע שאוקמי שיש בו גם אברויי מותר, וז"ל: "וכן אין עושים בתים לעשות צללים על הנטיעות להגן עליהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים. גם בזה נראה שאין האסור כ"א באופן שאין בזה הכרח לאוקמי אילנא כ"א לאברויי ולהוסיף שבח וכו'..." משמע במפורש שהאסור רק במקום שיש רק אברויי.

כמו"כ ניתן להביא ראיה מ"תפארת ישראל" על המשנה⁶² שאוקמי שיש בו גם אברויי שרי, (עיין להלן).

ברם החזו"א⁶³ מסביר שזו מחלוקת ת"ק ור"ש בפרק ב' מ"ב

61. פ"א ה"ה.

60. פ"ב מ"ד.

63. סימן י"ז ס"ק כ"ו.

62. פ"ב מ"ד.

והלכה כת"ק דאסור. לענ"ד הסבר החזו"א קשה מפני שאין בהורדת עלה יבש מפני הדלקה אברויי אילנא, (ועיין שם בירושלמי).

ג. האם מפני נזק שבכללות הטבע כצינח

וחמה ישנו דין "אוקמי".

ה"תפארת ישראל"⁶⁴ על המשנה: "מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן ועושין להם בתים וכו'" מפרש: "כורכו במטלית להגינו מחמה וצנה וישביח. ואי"ל אי"כ ה"ל אוקמי אילנא דשרי. י"ל כל שמעכב היזק שבכללות הטבע כצנה וחמה ורוח הו"ל כאברויי אילנא ודו"ק". בעקבות התפא"י הלכו הרידב"ז והרב טקצינסקי. הרידב"ז ב"בית רידב"ז" חולק על החידוש של בעל "פאת השולחן" שמלאכות הנעשות בגוף האילן אסורות גם לאוקמי (עין להלן) ומסביר פשוט בע"ז שם: "... ופריך אח"כ מזההום אזיהום דומיא דמשנה וברייתא אהדדי, הרי דהמשנה לא מחשב לזיהום לאוקמי, משום דיצילו מן ההפסד שלפי חוק הבריאה כמו שכתב התפא"י ז"ל וכו'... ודוקא שמצילו מן הפסד שבא על ידו כמו דלאחר שגיהזם הוא את האילן להשביחו קודם שביעית וכו'.. וכו מוכח מהגר"א ז"ל על ההיא דירושלמי פ"ד אין מרכיבין דקלים מפני שהיא עבודה, שלא תאמר הואיל וחזי רובא שרי צריך מימר אסור, ופי' הגר"א ז"ל דהא"מ הואיל ורובן מורכבין הן אם לא ירכיב ויתקלקל ושרי, קמ"ל דאסור הרי מפורש דלא מקרי אוקמי אילנא כדבר שהוא מציל מן הטבע".

לענ"ד מהגר"א אין ראייה משתי סיבות:

- א. אם נאמר שהגר"א פסק שמלאכה שיש בה גם אוקמי וגם אברויי אסור דברי הגר"א ברורים ללא חידוש התפא"י.
 - ב. בהרכבת אילנות יש דמיון גמור לזריעה וניתן לומר שלא נאמר בו חילוק בין אוקמי לאברויי.
- כרם הרידב"ז הרחיק לכת יותר מהתפא"י והקשה: "ולפי הר"מ

ור"ב שמושכין האילן להרחיק ע"י ריחו את התולעים ק"ל הרי זיהום כי הך אוקמי אילנא הוא ואפילו בשביעית שרי בע"ז דף נ' ע"ב", ואילו לפי הבנת הרידב"ז זיהום אסור לפי עקרון התפא"י. בעל ה"משמרת לבית" שת עינו להרחבת הרידב"ז, וכתב: "והתפא"י לא כתב דמקרי אברויי אילנא רק בכה"ג שמציל מהזיק כללות הטבע כמו צינה חמה ורוח עי"ש ולא בהצלה מהרפתקאי בפרטות הטבע כמו מאכילת עוף וכדומה וכו'". כמו"כ הקשה בעל "משמרת לבית" מהא דסוקרין אותו בסיקרא אע"ג שהוא הצלה מחוק הטבע שלא ישיר פרותיו ומ"מ מותר משום הך טעמא דהוא לאוקמי אילנא וכדאמר בירושלמי. וע"ז תירץ הרידב"ז: "דהתם הוא ענין סגולה ולא טבעית".

ד. האם הותר גם מניעת נזק או רק נזק שכבר נוצר.

בהבנה פשוטה לפי שתי הדרכים שהוזכרו לעיל יש להתיר מניעת נזק. לדרך שאוקמי מותר מפני שאינו מוגדר כמלאכה הסברה שבהלכות שביעית הדין הוא שבת הארץ ואם כן המדד למלאכה היא תוצאותיה וברור שמותר. וכן לשיטה השניה שמותר בגלל פסידא נראה לי נגד הסברה שמותר רק כאשר הנזק קיים דממ"נ לגבי הנזק שנוצר כבר אין מה להתיר מפני שהוא בגדר "מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות", אומנם ניתן לומר שמדובר בנזקים כאלה שניתנו לתיקון.

ברם באהל משה⁶⁵ סובר בשיטת הרמב"ם שאוקמי בנזק שלא התחיל - אסור (דיונו בעקבות דחיתו את דעת "פאת השולחן" המובאת בהמשך שאוקמי אילנא בגוף האילן אסור), וז"ל: "ולכן נלפענ"ד ליישב דברי הר"מ בפשיטות דס"ל כמסקנת הגמרא בע"ז ולאוקמי אילנא מותר גם בשביעית גם בעבודה בעצם האילן, רק הרמב"ם ס"ל דלאוקמי אילנא היה כשהקלוקול הוא נעשה בעצם האילן כמו אילן שנסדק שאח לא יקשרו יבקע לגמרי ויופסד האילן ע"י

הסדק שנתהווה בו, או שנקלף האילן ואם לא ידביקו ימות האילן, זהו נקרא לאוקמא אילנא דמותר גם בשביעית, אבל היכא דבעצמ האילן אין קלקול ולא יופסד האילן בעצמו, רק הוא עושה איזה פעולה באילן שלא יהיה נגרם לו איזה הפסד מבחוץ כמו שכורכין האילן שלא יזיק לו החום והצינה והרוח ויגדל היטב זהו נקרא אברויי אילנא שאסור בשביעית - ולכן כורכין האילן בבלויי סחבות רק עד ר"ה ולא בשביעית שזהו "אברויי אילנא" כמו שכתב ע"ז בעל תפארת ישראל בטעמא שאין כורכין האילן בשביעית שזהו אברויי אילנא - וכן נמי אם עושה איזה פעולה שלא יזיקו לו התולעים או העופות שלא יאכלו אותו כשהוא רך, שהזכיר הרמז"ל שאין הקלקול נעשה בעצם האילן רק שומרו שלא יזיקו אותו מבחוץ ויגדל היטב זהו ג"כ נקרא אברויי אילנא ואסור בשביעית, ולכן שפיר פסק הרמב"ם דאין לסוך האילן בדבר שיש לו זוהמא בשביעית כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך שזהו אברויי אילנא, לכן הוא מפרש הסוגיא בע"ז דפריך הגמרא מכרייתא דקתני "מתליעין ומזהמין בשביעית" ובמתניתין תנן דמזהמין הנטיעות רק עד ר"ה ולא בשביעית, ומתרץ הגמ' דתרי זהמומי הוה, הברייתא מיירי בזיהום כזה שהוא אוקמי אילנא

שנקלף האילן וימות אם לא ידביקו זבל על המקום שנקלף כמו שפירש רש"י שם על מזהמין בשביעית - ולכן מותר גם בשביעית, ומתניתין מיירי בזיהום שהוא אברויי אילנא היינו שסכין אותו בזוהמה שיש לו ריח רע כדי שיברחו התולעין או שלא יאכל העוף כשהוא רך - כמו שפירש הר"מ המשנה דמזהמין הנטיעות עד ר"ה - שזהו נקרא אברויי אילנא ואסור בשביעית כמו שבארתי מקודם שזהו אברויי אילנא, זהו פירוש הגמרא לפי הרמב"ם וכן פסק להלכה כמו התירוץ של הגמרא דידן בע"ז, דבשביעית אסור לסוך שזהו אברויי אילנא ובערב שביעית מותר לזהם..."

לענ"ד דבריו אינם הכרחים כדלעיל, ולגבי ענין הזיהום עיין בהמשך בדיון על הדברת מזיקים.

4. אוקמי אילנא במלאכות דאורייתא.

נראה שהשאלה הנ"ל תלויה בשאלת יסוד היתר אוקמי אילנא, דאם אוקמי אילנא מותר רק במקום פסידא מפני שלא גזרו חכמים אין שום הוא אמינא להתיר במלאכות דאורייתא (עיין בהמשך הבנת הרב ברמב"ם), ברם אם מלאכה שהיא לאוקמי אינה מוגדרת כמלאכה יש מקום לדון האם גם במלאכות דאורייתא אם לאו (ובאמת רש"י בע"ז לשיטתו מעמיד את הסוגיה גם במלאכות דאורייתא עיין להלן).

את הדיון נפצל לשניים:

א. לדעת אביי הסובר בגמרא במו"ק⁶⁶ שתולדות אסורות מדאורייתא.

ב. לדעת רבא החולק על אביי וסובר שתולדות אסורות רק מדרבנן, הדיון מתמקד רק במלאכת זמירה, מפני שבזריעה קצירה ובצירה אין מבחינה מציאותית בשום מקרה אוקמי אילנא (ואף לגבי חרישה אם נאמר שחרישה דאורייתא ועיין לעיל לגבי חרישה).

א. דעת אביי:

הגרשז"א⁶⁷ מביא ראיה מדברי אביי בגמרא במו"ק⁶⁸ המעמיד את היתר השקאת בית השלחין אליבא דרבי דשביעית בזמן הזה מדרבנן. משמע דאילו שביעית היתה דאורייתא לא היינו מתירים השקאת בית השלחין דאין דין לאוקמי במישור דאורייתא. הגרשז"א דוחה את ראיתו משתי סיבות.

1. "גם אפשר דהשקאה וחרושה דנטיעות הם גם משביחים ואית

בהו נמי משום אברויי", (עיין לעיל דיון בנ"ל).

2. "גם יש מקום לומר שהשקאה וחרושה שרגילים תמיד לעשותן

חשיבילי שפיר עבודת שדה וכרם ושפיר אסורי מדאורייתא משא"כ

66. דף ב' ע"ב.

67. "מעדני ארץ" עמוד קח"א ח' בליקוטיה מ"כרם ציון", ובהלכות שביעית כרם ציון

פ"ד ס"ק ו'.

68. דף ג' ע"ב.

עבודה שעושים רק בדרך מקרה אפשר דרך לאברויי חשיב להיקרא בשם עבודה ולא לאוקמי וכמו שנראה מרש"י שם ובמסכת ע"ז".
 3. נלענ"ד לדחות את ראיתו מפני שבה"א לא דיברו כלל על אוקמי ואברויי דא"כ מה הקשו בדף ג' ע"א מקשקוש - ברם הדחיה רק לשיטת רש"י כ"י שאוקמי לא בנוי על פסידא ולא לשיטת רש"י הנדפס. (עיין לעיל).

ב. דעת רבא:

לדעת רבא, הסובר שתולדות אסורות מדרבנן, נלענ"ד להוכיח מפשטות הגמרא שהוזכרה לעיל שהחילוק בין אוקמי לאברויי נאמר רק בחלק ממישור הדרבנן, דאם אוקמי אילנא מותר גם במישור דאורייתא לא ברור כלל מה הלימוד של התו"כ מ'זריעה וזמירה בכלל היו ויצאו' (עיין לעיל) הרי גם במלאכות דאורייתא אוקמי אילנא מותר.

כמו"כ כתב הרב בספרו "שבת הארץ"⁶⁹ "ואם עשה פעולה זו כדרך הזמירה בלא שינוי יש לאסור אפילו אם הוא לצורך העמדת האילן על מצבו, שלא מצינו היתר לאוקמי אילנא כ"א בתולדות שהן אסורות רק מדרבנן אבל עצם הזמירה שהיא אסורה מן התורה יש לומר שאפילו לאוקמי אילנא ג"כ אסור וכו'".
 ובהמשך⁷⁰ מוסיף: "י"א (הרמב"ם) שכל החילוק בין אוקמי אילנא לאברויי אילנא אינו כ"א במלאכות שהן דרבנן שכהוא לאוקמי הוי הפסד ולא גזרו רבנן וכו'".

הרב⁷¹ והרב טיקוצינסקי⁷² למדו בשיטת הר"ח ששייך אוקמי גם במלאכות דאורייתא. וז"ל הר"ח: "גיזום שהוא חיתוך הזמורות להחליף אחרים תחתיהם - להברות האילן ולהפריחו הוא ואסור, שזמירה לאוקמי אילנא מותר", וז"ל הרב טוקצ'ינסקי: "מפורש כתב שמותר אף בזימור דאורייתא". מסקנה זו בנויה על הנחה

69. פ"א הי"ה. 70. פ"א הי"כ. 71. פ"א הי"כ בשבה"א.
 72. ספר השיטה עמוד כ"ב 1. וכן העיר הגר"מ אליהו שליט"א בחוברת "מדריך שמיטה לחקלאי תשמ"ז" עמ' 20 הערה 10.

שהר"ח עוסק בזמירה דאורייתא.

לענ"ד יש לפקפק במסקנתם משתי סיבות.

1. צריך לדון מהי הגדרת זמירה האסורה מדאורייתא מצד תאור הפעולה, ואכמ"ל.

2. לדעת רגמ"ה⁷³, הרא"ש⁷⁴, רש"י⁷⁵ ועו"ר זימור דאורייתא

נאמר רק על גפן ולא על שאר אילנות, ולא ברור מנין ההכרח שהר"ח דיבר על גפן.

הגרשז"א⁷⁶ שם דוחה את ראית הרב והרב טיקצנסקי מהר"ח, ברם למסקנה פוסק כדעת הרב טקוצינסקי, וז"ל: "אבל מ"מ נראה כדבריהם משום דמסתבר שגם אביי, דסובר שגם תולדות אסירי מדאורייתא, ג"כ סובר הך כללא דלאוקמי שרי".

לענ"ד, אין לקבל את ראיתו מארבע סיבות.

1. מנין שאביי לא חזר בו למסקנה וסובר כרבא שאין מלאכות

מדאורייתא. ברם מרש"י בע"ז משמע במפורש שאביי לא חזר בו.

2. אפילו אם נאמר שאביי נשאר בדעתו, אין הכרח שסובר

אוקמי ואברויי וביחוד שאפשר להבין בירושלמי פ"ב שלדעת רבי אין את סברת אוקמי ואברויי (עיין לעיל בדיון בירושלמי), ברם גם לגבי הנ"ל רש"י בע"ז כותב בפירוש שיש אוקמי.

3. גם לדעת אביי יכול להיות שיש קטגוריה של מלאכות

שאינן כלולות בתולדות ואסורות רק מדרבנן, וביחוד שלפי פשט הגמרא גם לדעת רבא היתר אוקמי ואברויי לא נאמר על כל מלאכות דרבנן.

4. מנין שרבא מודה לאביי, אולי לדעת אביי אוקמי מותר גם

בדאורייתא ולרבא שהלכה כמותו רק בדרבנן ואפילו לא בכל דרבנן כפשטות הסוגיה (ע"ל).

אולם מרש"י בע"ז ניתן להוכיח שאוקמי אילנא נאמר גם על

מלאכות דאורייתא, וז"ל רש"י: "אבל סכין שמן לגיזום כדי שלא

73. מו"ק. 74. פ"ב מ"ג.
75. דף ב' ע"ב. 76. סוף הימן ח' שם.

ימות האילן אם נגזח קודם לכן, מלאכה שהיא עבודת קרקע אסר רחמנא והני לאו מלאכת קרקע נינהו דאוקמי אילנא בעלמא הוא וכו' " ורש"י לשיטתו.

אוקמי אילנה בחרישה

לכאורה תלוי אם חרישה אסורה מדין תורה או מדרבנן (עיין לעיל). ברם גם אם נאמר שחרישה אסורה מדין תורה הוכחנו לעיל שאין לאו אלא עשה, ואם אמת דרכנו בשיטת הרמב"ם חרישה שמגמתה רק אוקמי אין בה עשה של שביתת הארץ. הרב⁷⁷ דן בחרישה שנועדה רק לאוקמי ונוטה להיתר, וז"ל: "חרישה בשביעית במקום שברור הוא שאם לא יחרוש יהיה איבוד גמור לאילנות באופן שלא יהי' ע"ז תיקון, יש לומר שמותרת היא לדעת הרמב"ם, שכתב טעם היתר התולדות המנויות להיתר: מפני שאם לא יהיו נעשות תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, - והוא הדין גם בחרישה, אלא די"ל שהרמב"ח התנה שם הטעם, שהתולדות כולן, חוץ מהשתים המפורשות, - אינן כ"א מדרבנן, א"כ הדבר תלוי במחלוקת אם אסור חרישה הוא דאורייתא או רק דרבנן, וא"כ תהיה מותרת במקום שיש איבוד כל הנטיעות, כגון בשנים הראשונות אחר נטיעתן שע"פ תכונת הארץ ודרכי גידולי האילנות בזמננו יאבדו כולן אם לא יחרשו וכו'..." עיין בהמשך בדיון על אוקמי אילנא בתוספת שביעית צד של איסור.

5. מה הם סוגי איסורי הדרבנן בהם נאמר היתר אוקמי.

אח נאמר שהחילוק בין אוקמי לאברויי נאמר רק במישור הדרבנן, יש מקום לבדוק האם כל איסורי דרבנן כלולים בהיתר. לצורך הברור נחלק את איסורי הדרבנן לשלשה סוגים.

- א. מלאכות דאורייתא בזמן ששביעית דרבנן לפי רבי.
- ב. מלאכות דאורייתא הנעשות בשינוי.
- ג. מלאכות דרבנן מצד אופיין.

א. לפי פשטות הסוגיא במו"ק יוצא לכאורה שלדעת אביי משקיין בית השלחין מפני שפוסקים ששביעית בזמן הזה דרבנן ורבי היא, יוצא איפוא שהתירו מלאכות שיש להם מקור מן התורה במקום פסידא. אלא דזה תלוי האם אוקמי אילנא זהה לדין פסידא אם לאו וכדברינו לעיל.⁷⁸

ב. מלאכות דאורייתא הנעשות בשינוי לפי פשטות התו"כ בין לפי הסבר רש"י וסיעתו או הר"ן והנצי"ב אין מקום לדון על היתר אוקמי במלאכות הנעשות בשינוי, מפני שכל ההיתר נאמר על מלאכות מסוימות שהמכנה המשותף אינו צורת הפעולה. ואפילו לשיטת הרמב"ם המנמק בה"י: "שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה והואיל ואיסורי הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שבארנו". הרמב"ם לא דיבר אלא על כיוצא בהם ושינוי אינו כיוצא בהם. ברם הרב ב"שבת הארץ"⁷⁹ כותב: "... אבל כשתעשה באופן משונה מדרך הזמירה שאז בודאי אינה אסורה מה"ת, אז אם היא לאוקמי אילנא יש להתיר וכו'" והדברים צ"ע.

ג. מלאכות דרבנן הדבר תלוי בדיון על הדמיון לזרע וזמיר שיצאו מן הכלל לעיל ותלוי בשיטות השונות.

מסתבר כדעת החזו"א⁸⁰ וז"ל: "ולענין גזום (למש"כ לעיל ס"ק ט"ו דגיזום דשאר אילנות דרבנן) ניכוש זיכול עידור בתפו"ז שהעץ מפונק מאד והוא לפעמים נפסד ויבש במניעתן תלוי בפלוגתת הפוסקים דהריטב"א כ' בריש מו"ק דיש מפרשים הא דאסרה ברייתא ניכוש ושאר מלאכות היינו בבת הבעל (נראה דהאי בת הבעל ליסנא בעלמא דלענין ניכוש ושאר מלאכות אין חילוק בן בעל לשלחין אלא ר"ל בת הבעל שאין כאן פסידא גמורה) אבל אם היא שדה הנפסדת במניעת מלאכות אולי שרי. והא דתנן פ"ב מ"י

78. הגרשז"א שם דוחה את הראיה הנ"ל, וז"ל: "ואף אם נאמר דאליבא דרבי שפיר מודה רבא לאביי דשרי גח בעבודות שעיקרן מדאורייתא, מ"מ נראה דמקום פסידא קיל טפי מסתם לאוקמי".

80. כ"א י"ז.

79. פ"א ה"ה.

אין מכסחין באורז ופסקה הר"מ פ"א הט"ו נראה דלא חשיב למניעתה הפסד גמור וכן משמע שאם היה דין כולל שאף במקוח שנפסד לגמרי לא התירו שוח מלאכה לא אצטריך למתני כסוח באורז וכ"מ בירושלמי פ"ב ה"ב בהא דמפרש טעמא דר"ש דנוטל את העלה שהוא כמציל מן הדליקה ופי' הגר"א משום הפסד שרי ר"ש ואע"ג דפליגי רבנן לא מסתבר דפליגי ביסוד אי שרינן מלאכה דרבנן משום הפסד אלא פליגי בהכרעת שיעור הפסד.

והריטב"א חולק וסבר דהוא טורח מרובה ולא התירו כמו מי קילון והנה הריטב"א לשיטתו דלא התירו מי קילון בשביעית אבל לדעת המתירים מי קילון בשביעית קם פירוש הראשון שהביא הריטב"א דבמקום פסידא הכל שרי וכיון דקי"ל להתיר חשיבה וכמ"כ סי' י' ס"ק כ' אבל מדברי הרמב"ם משמע דזה שהתירו השקאה הוא משום פסידא ובשאר מלאכות אין פסידא והוא כרבנו שלא נודע לנו שמו שהביא ריטב"א וכד' הר"ש ה"ב מ"ב שכ' ואפילו בשביעית עצמה וכו' משמע התם דשרי כגון להשקות כו' ור"ל דמשמע התם דמתירין כל תולדות משום הפסד כמו השקאה...." כמו"כ ניתן להביא ראיה מהמהרי"ט (ח"ב סימן נ"ב) שקישר את הגמ' בסנהדרין (דף כ"ו) שהותר אפילו לזרוע משום ארנונת המלך להיתר של מלאכות דרבנן משום הפסד.

וכן בשו"ת מהרי"ל דיסקין (סימן כ"ז אות י"ב) התיר ניכוש משוח פסידת האילן, וכן נראה בשבת הארץ קונטרס אחרון סימן ב' אות י"ב.

צ"ע דיוקו של ה"מקדש דוד":⁸¹ "ודעת הרמב"ם דרק בית השלחין התירו, והנה לרמב"ם זה דהתירו בשביעית משום פסידא הוא רק בשביל השקאה וכמ"ש (בפ"א ה"י) וימות כל עץ שבה וטעמא דרך להשקאה מהני ההתר משום פסידא משום דאדרבא התר של פסידא הוא דוקא במלאכה הרגילה בקרקע, שאם לא יעשה אותה יהיה פסידא כגון השקאה וצורכי השקאה, ומשום דהן רק מדרבנן ובמקום פסידא

82. סימן כ' ס"ק י"א.

81. נ"ט ס"ק ו'.

לא גזרו, אבל מלאכה שע"י איזה סיבה צריך לעשותה אף אם היא רק דרבנן כגון תולדה, לא התירוה במקום פסידא, דלא דמי למועד דכל דבר האבד מותר, דבשביעית רק במלאכות התמדות באילן שיש בהם פסידא לא גזרו מתחילה".

למעשה שיטתו היא שיטת הנימוקי יוסף במו"ק הנ"ל, ברם ברמב"ם לענ"ד דבריו קשים מפני שהרמב"ם מה"ז עד ה"י מדבר על מלאכות המותרות, ובפתיחת ה"י מנמק הרמב"ם: "ומפני מה התירו כל אלה" ובפשטות המדובר על כל המלאכות, כמו"כ בהמשך הלכה י' כותב הרמב"ם: "והואיל אסור הדברים האלו וכיוצא בהם לא גזרו על אלו", והרמב"ם איננו אומר שרק פעולות שדומות לצרכי השקאה. כמו"כ ניתן להביא ראיה מפשטות הסוגיה בע"ז שחלקה בין שני סוגי זיהומים (הובא לעיל) (אמנם משם אין ראיה מפני שהרמב"ם לא חילק בין שני זיהומים כדעת הבבלי אלא כדעת הירושלמי).

6. אוקמי אילנא בגוף האילן.

עיינן לעיל בדיון האם דין אוקמי מוסכם על הכל, בו מובאת שיטת פאת השולחן⁸² שלדעת הרמב"ם אין דין אוקמי אילנא במלאכה הנעשית בגוף האילן, ע"פ סוגית הירושלמי, ברם ע"פ סוגית הבבלי בע"ז, לפי רש"י ולפי הר"ש,⁸³ גם אוקמי בגוף האילן מותר, ומסיבה זאת הרב טוקצ'ינסקי חולק על בעל פאת השולחן⁸⁴ "בבית רידב"ז" שם חולק על פאה"ש משום שלדעתו ההבנה הפשוטה שבזיהום יש אברויי.

ו"באהל משה"⁸⁵ מקשה: "ותמהני על פרושו ברמב"ם דלאוקמי אילנא אסור בשביעית בעבודת האילן, הא משנה מפורשת פ"ד מ"ו "אילן שנפח קושרין אותו בשביעית לא שיעלה אלא שלא יוסיף". הלא מפורש במשנה דלאוקמי אילנא שלא יוסיף ליבקע מותר לעשות

83. פרק ב' ד'. 84. ספר חשמיטה עמוד כב' הערה וב.

85. מודפס בכרך ציון סימו י"ח.

עבודה בעצם האילן וכן הביא זה הרמב"ם להלכה פ"א מה' שמיטה הכ"ב בסופה כלשון המשנה א"כ ס"ל להרמב"ם להדיא דלאוקמי אילנא מותר בשביעית גם בעצם האילן".

לענ"ד ניתן לתרץ את קושיתו ולישב את דעת פאת השולחן מפני שברמב"ם ישנן שתי קטגוריות, האחת היא מלאכות שהותרו מפני שמופקעות מהגדרת מלאכה מצד אופיון והם נמצאות לקראת סוף הפרק, והדברים מדויקיה בצורה נפלאה בהלכה י"ט: "המבקע בזית ליטול עציח לא יחפה מקום הביקוע בעפר מפני שהיא עבודה, אבל מכסה באבנים או בקש", וכן בהכ"א: "אין קוצצין בתולת ייקמה בשביעת כדרך שקוצצין בשאר השנים מפני שקציצתה עבודת האילן", וממילה ניתן להבין גם את הלכה כ"ב: "אילן שנפשח קושרין אותו בשביעית לא שיעלה אלא שלא יוסיף" כהמשך של אותה קבוצה המופקעת מהגדרת מלאכות מצד אופיון.

ניתן להבין את דין פאת השולחן ברמב"ם לאור מחלוקת הראשונים ביסוד היתר אוקמי אילנא. אם נאמר שיסוד היתר אוקמי אילנא משום שאינה עבודה לכאורה גם אוקמי בגוף האילן אינה עבודה ומובנת סוגיית הגמ' בע"ז ורש"י לשיטתו בהסבר הסוגיא, ברם אם נאמר שמותר בגלל פסידא יש מקום לדון שמלאכות מסוימות לא יותרו בגלל פסידא. ועיין עוד בהמשך הדיון על השקאת אילנות בשביעית, וב"שבת הארץ" פ"א ה"ה.

7. אוקמי אילנא בפירות.

נראה שיש לתלות ביסוד היתר אוקמי אילנא לפי רש"י כ"י וסיעתו, הסוברים שמלאכה לאוקמי אינה מלאכה, מאי נ"מ אם אוקמי פירות או אוקמי אילן, ברם לדעת הסוברים שהיתר אוקמי בנוי על פסידא לכאורה יש מקום לדון האם מותר. מובנים היטב דברי הרב:⁸⁶ "דלצורך פירות שביעית אין היתר

86. שבת הארץ פ"א ה"ה ובשו"ת "משפט כהן" סימן ע"ט.

עבודה אפילו לאוקמי, שכיון שהתורה הפקירה את הפירות אין סברא שתהיה העבודה מותרת כדי לאוקמי אותן ומכש"כ לפי טעמו של הרמב"ם בהלכה י', דעיקר ההיתר הוא משום שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה ובודאי שלא שייך זה בפירות שביעית עצמם שאין אנו אחראים לקיומם כלל ומ"מ מד' רש"י בפי' בסוגיא במו"ק ו' ע"ב ד"ה "כדי" - רש"י שם כותב: "מרביצין שדה לבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית אבל לא ישקה בשביעית כדי שיצאו בשביעית".

ברם כל זה ברש"י הנדפס במו"ק על הדף ששיטתו שהיתר אוקמי בנוי על פסידא. אבל ברש"י כ"י החולק על יסוד הפטור של אוקמי לשיטתו גם בדף ו' ומתיר להשקות כדי שיצאו בשביעית, וז"ל: "כדי שיצאו ירקות ואוכלן בשביעית עד זמן הביעור השקאה אינה עבודת קרקע בשביעית".⁸⁷

בסוף תשובה ע"ט כותב הרב: "...אבל נ"ל שלדעת רש"י והרמב"ם העיקר הוא כמש"כ לחומרא". ברם הרב לא ראה את רש"י כ"י שיצא רק בשנת תשכ"א, החולק בפירוש על רש"י הנדפס. במקום אחר⁸⁶ הרב מרחיב את הגדרתו בצמצום ההיתר רק לאוקמי אילנא, וז"ל: "לדעתי כל השקאת ירקות וזרעים יש להתיר דוקא כשהיא לצורך הקרקע שאם לא ישקה תעשה מלחה ותהיה גרועה גם לשנה הבאה, או שיש צורך להוצאת ירקות למוצ"ש, אבל בשביל הירקות של שביעית לא מצינו היתר, וכך נראה בדשאים ושושנים שיש להשקות דוקא אם הם מתקיימים גם בשנה שאחר שביעית או שיצאו וגמרו כבר ער"ש אך לא למה שיוצא בשביעית דרחמנא אפקרינהו ול"ש להתיר עבודה בשביל הפסדים וכ"מ במו"ק ו' ע"ב רש"י ד"ה "כדי" - הערת הגאון מוהרא"י קוק זצ"ל⁸⁹ ברם הריל"ד הלך בתפיסת הרמב"ם שההיתר רק במקום פסידא

87. המגיה על רש"י כ"י שם כותב: "מזה נראה שגירסת רש"י היא כג' כי"מ מרביצין שדה לבן בשביעית".

88. הערה במהר השמיחה של הרב טוהצינסקי עמוד כ"ה.

89. קוני"א סימן רנ"ט.

ובכל זאת חולק על הרב, וז"ל: "דכיון דכתיב קרא: 'ואכלו אביוני עמך' א"כ חשיבי הנך פירות דשייכי לכלל ישראל ולכן אה הצלת הפסד פירות שרי". הרב טוקצ'ינסקי חולק על הרב ומביא כמה ראיות שמותר לאוקמי בפירות.⁹⁰

א. בע"ז נ' אמרו בטעם אין סכין הפגין בשביעית שהוא לפיטומי פירא, מוכח שאם לאוקמי פירא שרי" עכ"ל הרב טוקצ'ינסקי. ולענ"ד הרמב"ם שפסקה כדעת הירושלמי שאין תרי זהומי וכל זיהום אסור לא הוצרך לתרוץ הבבלי שרק לפטומי פירא אסור, ובאמת ברמב"ם⁹¹ לא מובא שרק סיכא לפטומי אסורא.

ב. "וכן ראייה מתוספתא פ"א ט' תאינה שנתקלפה אין טחין אותה בטיט ושם (ה"י) סוקרין את האילן בסיקרא וכו' שלא ישיר את הפירות". הרב בשו"ת "משפט כהן"⁹² דוחה את הראיה מסיקרא, וז"ל: "צ"ל או דמיירי באילן שיש עליו פירות שנגמר גידולם מערב שביעית, שאין קדושת שביעית נוהגת בהם, ושפיר דמי להצילם מהפסד... או שעיקר הכוונה הוא לשנות לטובה את טבע האילן בכללו וממילא לא ישיר פירותיו ג"כ בשאר שנות השבוע".

נלענ"ד שניתן לתרץ שסיקרא בגלל אופיה אינה מלאכה חקלאית אלא מעין סימן לבקשת רחמים, כלשון הגמ':⁹³ "אלא סורקו בסיקרא מאי רפואה קעביד כי היכי דליחזי אנשי וליבעו עליה רחמי, כדתניא: 'וטמא טמא יקרא' - צריך להודיע צערו לרבים ורבים יבקשו עליו רחמים". והיא מותרת גם בשביעית לצורך הפרי.

ג. "גם משנה מפורשת (סופ"ב) היא 'ממרסין באורז אך לא זומרין העלה שלה' (וכ"ה ברמב"ם פ"א ה"ט"ו). ולא עוד אלא

90. את הרמב"ם בה"י מסביר הרב טוקצנסקי שם הערה 6 עמוד כ"ה: "והא דאמר 'מפני מה התירו כל אלה? שלא תעשה הארץ מלחה', זהו טעם על מה שהתירו להרביץ גם את השדה כדאמרו מרביצין בשדה לבן וכו' ולעשות עוגיות וכו' ולהמשיך מים מאילן לאילן - שע"ז הוצרכו לומר שלא תעשה הארץ מלחה ותתקלקל גם למוצ"ש" (ראה לשון הרמב"ם פ"א ח"י) עכ"ל הרב טוקצנסקי, ולענ"ד לא נראה מפני שהרמב"ם בה"י מנמק "מפני מה התירו כל אלה" וברור שהנימוק על כל המלאכות המותרות ולא כדברי הרב טוקצנסקי. והראיות נמצאות בהערה ז' עמוד כ"ד.
91. פ"א ה"ה ופ"ג ה"ט. 92. תשובה ע"ט. 93. שבת פ"ז ע"א.

שבירושלמי (שם פ"ב ב') פריך מר"ש על ר"ש שכאן מתיר ליטול עלה מאשכול וכאן אוסר לחתוך העלין מן האורז, ומשני הסרת עלה מאשכול היא כהצלה מדלקה והיינו לאוקמי משא"כ חתוך עלין מאורז לאברויי הוא, הרי שאף בפירות יש חילוק בין לאברויי ובין לאוקמי וכ"ה בר"ש שם מ"ב".

לכאורה מהמשנה אין ראייה מפני שאין ראייה שמירוס נועד לאוקמי הפרי אלא לאוקמי הצמח אלא שהרב מצמצם וסובר שאין אוקמי כלל בירקות, (עיין לעיל).

באמת הרב לשיטתו ב"שבת הארץ"⁹⁴ מסביר: "ומותר למרס באורז בשביעית אבל לא יכסח, פירוש - שמותר להשקות שדה אורז השקאה יפה ולערב את המים בעפר. ונראין הדברים ששדה אורז צריכה היא השקאה כזאת, שאם לא יעשה כן ימותו הזרעים לגמרי. ונראה לי דמיירי שממרס את השדה של אורז בשביעית סמוך ליציאתה כדי שיצמח האורז במוצאי שביעית, שמותר להשקות שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית, ובאורז צריכה השדה מרוס, שהיא השקאה יותר מרובה בעירוב יפה עם העפר, גם שזה מותר לצורך מוצאי שביעית, אבל למרס לצורך שיצא האורז בשביעית נראה שאסור שהרי אסור להשקות שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית".

לענ"ד הסבר הרב דחוק מאוד מפני שהמשנה בסופ"ב "ממרסין את האורז בשביעית" לא צמצמה כהסברו של הרב רק לצורך מוצאי שביעית, ודחוק מאוד להעמיד באורז שגדל מאיליו בשביעית, מפני שאורז הוא גדולי קיץ.⁹⁵

החזו"א⁹⁶ תרץ את המשנה לגבי אורז בדרך שונה, וז"ל בתוך דיונו בדין אוקמי פירות: "ויש לתמוה במה שכתב הר"מ פ"א ה"י שהתירו כל אלה כדי שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, ולמה לא כתב משום שלא יפסדו הפרות כמו במועד, ויש נפקותא

94. עיין ירושלמי שביעית בבאורו של פרופ' פליקס בעמוד 164, 5 ובעמוד 128, 1.

95. סימן ש"ז ס"ק ד'. 96. סימן כ"א ס"ק י"ד.

טובא אי מתירין גם משום הפסד פירות או דוקא משום הפסד הארץ והאילנות. ואפשר דעת הר"מ דלעולם לא התירו משום פירות שאין להשתדל בגידול פירות בשנה שביעית והא דהתירו בית השלחין והרבצה היינו שלא תפסד הארץ והאילנות והא דממסין את האורז נמי שהאורז שלא ישקנו הוא מוצץ לשד הארץ ונפסדת ולפ"ז הא דתניא מרביצין כדי שיצאו במו"ש היינו שתהא הארץ ראויה להוציא ולא תתקלקל, וכן הא דאמר משקין בע"ש כדי שיצאו ירקות בשביעית כל שלא תפסד הארץ מלהוציא, תדע להר"מ הירקות בנכנסות משישית לשביעית אסורין משום ספיחין" וכו' ע"ש. ברם בחזו"א עצמו להלכה חוזר בו וסובר שאוקמי פירות מותר.

ולגבי קושית הרב טוקצנסקי ממסיר עלה מן האשכול המותר מפני שהוא כמציל מפני הדלקה, בדעת הירושלמי ניתן לחלק בין הזק דלקה (שלא הכרחי שיבוא) להזקים אחרים. (כמו"כ יש לדון בדעת ת"ק מדוע חולק על ר"ש הרי לאוקמי אילנא מותר ואילו מחלוקתם לגבי אוקמי אילנא בפירות, ועיין עוד בחזו"א סימן י"ז ס"ק כ"ו ובהגהות הגר"א שם).

ד. "והרמב"ם בפירוש המשניות פי' מעשנין להבריח התולעים אוכלי הפירות ובמזהמין פי' להבריח התולעים אוכלי האילן משום שאחת היא בנוגע לאילן ובנוגע לפירות, וכמ"ש בתוס' "אנשי שם" שם מ"ד" עכ"ל הרב טיקוצנסקי. מי שמעיין בפה"מ בתרגומו של הרב קאפח שם הוא מתרגם "ומעשנין לעשן תחתיהן באיזה עישון כדי שימותו התולעים האוכלין את האילן והנתלים בו..." וממילא ראית הרב טוקצ'ינסקי נופלת, ועיין עוד בספר השמיטה.⁹⁷

8. אוקמי אילנא בתוספת שביעית.

לית מאן דפליג דכל מה שמותר בשביעית מותר בתוספת שביעית, השאלה היא האם יש מלאכות המותרות בתוספת מטעם אוקמי

ואסורות בשביעית.

מצינו ב"רשב"א ב"ב⁹⁸ כאשר הוא דן ביחס בין דיני קנינים לבין דיני חרישה בתוספת שביעית מקשה: "וא"ת - ומאי שנא משביעית דשלושה אילנות גדולים חורשים כל בית סאה בשבילן?" ומתקן: "י"ל דהתם לגבי שביעית כיון שיש תועלת להעמיד האילנות בחרישת זה השיעור התירו לו שכל זה צריך לאוקמי אילנא אבל לענין מקח וממכר אין הולכים לו אלא אחר השיעור שדרך נוטע שדה אילן מניח ומרחיק זה מזה ואין דרכם לפזר יותר...".

יוצא איפוא שלדברי הרשב"א ישנו אוקמי המותר רק בתוספת, וכמו"כ מצינו ברש"י בע"ז שם: "אע"פ שעבודת האילן אסור שלשים יום לפני ר"ה, הכא שרי שלא ימותו הנטיעות וכו'" וכן מצינו במלא"ש על המשנה ריש מסכת שביעית וכן ברש"י.⁹⁹ ניתן להסביר בכמה דרכים.

א. כנ"ל דבר שיש בו גם אוקמי וגם אברויי מותר בתוספת ואסור בשביעית, וניתן להסביר שהסברה היא שבתוספת אין מלקות וממילה אינו לאו והאיסור אינו בעצם המלאכה, ומכיון שרוב המלאכה נעשית בגלל אוקמי מותר.

ב. מכיון שעוסקים במסורות הנ"ל בחרישה שאסורה מדאורייתא (לרוב הראשונים) והיתר לאוקמי לא נאמר על מלאכות האסורות מדאורייתא אלא על מלאכות האסורות מדרבנן. ובתוספת גם חרישה האסורה מדאורייתא כאשר היא רק לאוקמי לא נאסרה מפני שיסוד איסור תוספת שביעית בגלל ההשלכות לשביעית ולא בגלל אוקמי וממילא ניתן ללמוד שאוקמי לא נאסר כלל גם במלאכות דאורייתא בתוספת שביעית.

98. דף פ"ג ע"א.

99. פ"ב מ"ד.

9. אוקמי אילנא באילן סרק.

הגרשז"א שח מחתפק בבעיה. לענ"ד שוב י"י לפנות ליסוד ההיתר. אם אוקמי אילנא מותר מפני שאינו עבודה מה לי אילן סרק ומה לי של עכו"ם, ברם אם ההיתר בגלל פסידא צ"ע.